

CONTENTS OF MARATHI PART - IV

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१३	बंदिश : गीतातील संगीतप्रवणतेचा शिखरबिंदू डॉ. संजय मोहड	५४-५६
१४	उपयोजित संगीत : वर्तमान काळाची गरज मेधा लखपति	५७-६०
१५	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि काश्मीरचा प्रश्न डॉ. प्रियराज महेशकर	६१-६४
१६	सम्राट अशोकाच्या शिलालेखातील मानवतावाद उत्तम हरीबा कांबळे	६५-६७
१७	दलित कवयित्रींच्या कवितेतील प्रेरणातत्त्व डॉ. निशा शेंडे	६८-७३
१८	हमीद दलवाई यांच्या संवेदनशील मनाचा वेध घेणाऱ्या कथा प्रा. डॉ. शारदा वामन मोरे	७४-७६
१९	दलित ब्राह्मण या कथासंग्रहातील दलित समाजवास्तव प्रा. प्रकाश सदाशिव कांबळे	७७-७९
२०	७३ व्या संविधान विशोधनानंतर महिला नेतृत्वात झालेले बदल प्रा. डॉ. भारत एम. राठोड	८०-८६
२१	इजिप्तमधील सामाजिक परिस्थिती व सोशल मिडियाचा जागतिक शांतता व सुरक्षेवर परिणाम निलेश खरे	८७-९१
२२	पक्षीय राजकारण आणि लोकशाही संबंधी नरहर कुरुंदकरांचे विचार प्रा. उद्धव गणपतराव निर्वळ प्राचार्य डॉ. पंजाब चव्हाण	९२-९९

२२. पक्षीय राजकारण आणि लोकशाही संबंधी नरहर कुरुंदकरांचे विचार

प्रा. उद्धव गणपतराव निर्वळ

संशोधक, माधवराव पाटील महाविद्यालय, पालम, जि. परभणी.

प्राचार्य डॉ. पंजाब चव्हाण

मार्गदर्शक, दिगंबरराव बिंदु महाविद्यालय, भोकर, जिल्हा नंदेड.

संसदीय शासन पध्दतीत राजकीय पक्षांना महत्वाचे स्थान असते. नव्हे ते असावेच लागते. त्याशिवाय लोकांना आपले गरज असते. कुठेही एक पक्ष पध्दतीने पूर्ण होते (चीन) कुठे ती द्विपक्ष पध्दतीने (इंग्लंड अमेरिका) कुठे ती अनेक पक्ष पध्दतीने (भारत स्वित्झर्लंड) पूर्ण होते. भारत आणि पाकिस्तानात मात्र अनेक पक्ष पध्दतीत असूनही काँग्रेस आणि पाकिस्तान पीपल्स पार्टीचा प्रभाव दिसून येतो. भारतात मात्र नरेंद्र मोदींच्या रुपाने BJP ला सलग 10 वर्षे सत्तेचे राहता आले. मताधिकार तत्व आणि व्यवहार

"समाजाच्या दृष्टीने विचार केल्यास ऑरीस्टटन, जे.एस.मील किंवा रुसो यांनी म्हटल्या प्रमाणे सार्वजनिक घडामोडी हा नागरिकांच्या मुख्य आस्थाविषय असला पाहिजे, तो त्यांच्या कर्तव्याचा भागच असला पाहिजे. तत्त्वतः मताधिकाराचा वापर नागरिकांनी खाजगी स्वार्थावर डोळा ठेऊन नव्हेतर संपुर्ण सामाजिक हिताच्या दृष्टीनेच केला पाहिजे. समाजातील विविध हितसंबंध आणि गट यांच्यात तडजोड घडवून आणण्याचे एक मौल्यवान साधन म्हणून हि मताधिकाराचे समर्थन करण्यात आले पाहिजे" 1

निवडणुक पध्दतीचा राज्यव्यवस्थेवरील परिणाम

"निवडणुक पध्दतीमुळे राज्यव्यवस्थेतील इतर घटक कसे प्रभावित होतात. हे पाहणे तुलनात्मक शासन आणि राजकारण या विषयाचा एक महत्वाचा भाग आहे, याचे कारण असे आहे की, एक तर राजकीय जीवन प्रभावित करणारे घटक कमालीचे एकात एक मिसळलेले असतात आणि दुसरे असे की, विशिष्ट एका राज्यव्यवस्थामध्ये सारखेच परिणाम, तर सारख्याच राज्यव्यवस्थेत बदल घडवून भिन्न प्रकारचे परिणाम निवडणुक पध्दतीनी पडलेले आपल्याला सापडतात. निवडणुक पध्दतीबरोबरच राज्यव्यवस्थेतील राजकीय - आर्थिक परिस्थितीत, सांस्कृतीत पातळी आणि राजकीय शहाणपण इत्यादी घटकही प्रभाव टाकतच असतात. राजकीय पक्षांनी संरचना, ताकद याही गोष्टी महत्वाच्या असतात."

"एकेकाळी अशी समजूत होती की, योग्य त्या तांत्रिक बाजूकडे लक्ष ठेऊन जर खरीखुरी मुक्त मतदान पध्दती राबवली तर जवळपास आपोआपच संबंधित राज्यव्यवस्थेत लोकशाही तत्त्वे आणि व्यवहार सुरु होतो. पण प्रत्यक्षात मात्र दुस-या महायुद्धानंतरच्या काळात वेगळाच अनुभव आला. निवडणुक पध्दतीत जरी संपुर्ण स्वातंत्र्याची हमी दिली तरी राजकीय पक्षांच्या अंतर्गत कारभारात, लोक मताच्या जडणघडनेत किंवा शासन व्यवहारात लोकशाही तत्त्वे आढळतीलच असे झले नाही. सार्वत्रीक प्रौढ मताधिकार, प्रणामशीर प्रतिनिधीत्व, नागरी व राजकीय स्वातंत्र्य यावर आधारित निवडणुक पध्दती लोकशाही असते. असा प्राथमिक समज होता. पण प्रत्यक्षात राजकीय निवडणुक पध्दती पक्षाच्या अंतर्गत कारभारात मात्र

लोकशाहीचा अभाव असल्यामुळे तो खोटा ठरला. निवडणुक पध्दती पूर्णपणे लोकशाहीची असुनही राज्यव्यवस्था सरंजामशाही पध्दतीची व विरोधकाबदल असहे असु शकते असे अनेक ठिकाणी दिसुन आले." 2

"भारतात संसदीय शासन पध्दती स्थिर होऊ पाहताना प्रभावी विरोधी पक्षातील एकवाक्यात दिसुन येत नाही. कॉंग्रेस आणि भाजप यांच्या शिवाय आपले अस्तीत्व जपणारा प्रादेशिक पक्षांच्या वर्ग आता आपले अस्तित्व घट करु पाहतोय. म्हणुन आज कॉंग्रेस आणि भाजप दोघांनी त्यांची मदत जरुरी वाटते. यातुनच आघाडी सरकारचे प्रयोग (एन.डी.ए., यु.पी.ए.1, यु.पी.ए.2) यशस्वी झाले. आघाडी सरकार हे आपला कार्यकाळ पुर्ण करत आली आहेत आणि करतीलही परंतु भारतीय राजकारणातील वास्तवता समजुन घेता आली पाहिजे. मात्र आघाडी सरकारात परस्पर विरोधी विचार एकत्र बांधताना त्या नेतृत्वाची कसोटी लागते. कधी-कधी गोष्टी हाताबाहेर जातात. हितसंबंधाना सांभाळणे कठीण होऊन जाते. तेव्हा ते गट बाहेर पडतात. उदा. तृणमुल कॉंग्रेसच्या ममता बेनर्जी यु.पी.ए.2 मधुन बाहेर पडल्या म्हणुन साहजीकच राष्ट्रीय म्हणुन ते काही असते. ते अव्यवहार्य तडजोडी होऊन जातात. त्यातुन मरगळ येथे राष्ट्र उभारणीत अडथळा येतो. लोकांचे भवितव्य, त्यांचे प्रश्न बाजुलाच राहतात मग पक्षीय राजकारणा बाहेर ते प्रश्न सोडविण्यासाठी आंदोलन उभी राहतात. आपल्या दीर्घ कालीन लढाईचे अशी आंदोलने अजरामर होतात. मेधा पाटकर (नर्मदा बचाव आंदोलन), आन्ना हजारेचे भ्रष्टाचार विरोधी आंदोलन इत्यादी लोकांचे प्रश्न सोडविण्याची पुर्व अट घऊनच हि आंदोलने संसदेचे दार टोटावताना दिसतात. त्यातुनच जनसंसद जनतेचे प्रतिनीधी खरे कोणते? हे प्रश्न निर्माण होतात. आपले प्रश्न सोडविण्यात प्रश्न कमी पडतात या कमी आपल्या कोणताही प्रश्न उपयोगाचा नाही. असा विचार जनआंदोलन व्यक्त होताना दिसतो. यातुनच मान्यवरांची माहिती अधिकाराचा कायदा करण्यासाठी शासनाला भाग पाडले. यातुनच पुढे अनेक चळवळीना आपले काम करण्यासाठी शक्ती मिळावी. संसदीय शासन पध्दतीत आतुन चाललेली फसवाफसवी बाहेर आली आणि संपुर्ण व्यवस्थेवरच प्रश्न चिन्ह उभे टाकले. यातुनच अनेक भ्रष्टाचाराच्या प्रकारचे बाहेर आली. जवळपास सर्वच पक्ष यातुनच सुटलेले नाहीत. वास्तव्य कळाल्यावर जनता शहाणी होतेच म्हणुन राजकारणाचे "संधी साधु पणा" हे सुत्र त्यातुन समोर आले. "3

"संसदीय शासन पध्दतीत प्रबळ विरोधी पक्ष असलेच पाहिजे. हि पुर्व अट असुनही ती पाळली जात नाही. शुलक तदजोडीना जेव्हा राजकारण बरबटते तेव्हाच आंदोलनाची भाषा जनतेला शिकवुन घ्यावी लागते. नेमके तेच सुत्र माग निवडणुकीतुन (2013) समोर आले. सत्ता बदल हे जसे महत्वाचे सुत्र तसेच सशक्त पर्याय समोर आल्यास जनता त्याचा विचार करु शकते. अरविंद केजरीवाल आणि आम आदमी पार्टी हे त्याचे उदाहरण म्हणुन समोर आले. जनतेशी तुम्ही किती प्रामाणिक आहात. हाच प्रश्न ते घेऊन आले निवडणुकीच्या राजकारणातील जात, पैसा, व्यवसाय इत्यादी प्रभावाना मोडीत काढणारे सुत्र आम आदमी पार्टीला मिळावे. यातुन नवेच पक्षीय राजकारण समोर येणार आहे. जुन्या पक्षांना आपल्या धोरणाचा पुर्नविचार करायला भाग पाडणारे राजकारण अरविंद केजरीवालांच्या रुपाने पुढे आले आहे. विचारांचे विस्तीर्ण क्षितीज लाभलेल्या या पक्षाला जनतेची बांधिलकी काय असते. हे दाखवुन दिल्याने भारतभर सक्षक्त पर्याय म्हणुन लोक त्यांना स्विकारतील व हीच परिवर्तनाची खरी निंदा असेल. आण्णा हजारे, अरविंद केजरीवाल त्यांच्या आंदोलनात लोकपाल बील 2012 पार्श्वभूमीवर कोणते समकालीन प्रश्न होते. "4

1. लोकसत्ता देशात संसद हि जरी प्रात्यनिधीत असली तरी ती सार्वभौम सत्ता नसून देशातील जनता हीच "सार्वभौम" आहे.
2. राजकीय पक्ष प्रतिनिधीना सत्ता बळकावून तिचे फायदे लाटण्याचे स्वतंत्र देतात. याला कोणतीही पक्ष अपवाद नाही.
3. निवडणुकीत निवडून येईन तो उमेदवार या न्यायाने सर्वच राजकीय पक्षात गुंड माफिया यांचा वावर वाढला आहे. त्यांच्या मदतीशिवाय निवडून येणे कठीण होऊन बसले आहे.
4. लोकशाहीत देशहितापेक्षा आपलेच हित स्वार्थ महत्वाचे असा त्यांचा नियम.
5. "साटे लोटे" हा मंत्र विरोधी पक्षानाही लागू तेरी चुप यामुळे संसदीय आयुधे असूनही जनतेच्या पश्नाना वाचा फोडण्याचे काम ठप्प.
6. माणसासाठी व्यवस्था कि व्यवस्थेसाठी माणूस? हाच खरा प्रश्न.
7. राजकीय पक्षाचे ढोंग सामान्य माणसाच्या मुळावर.

अरविंद केजरीवालचे वेगळेपण

1. जनतेचे मुलभुत प्रश्न समजावून घेऊन त्यालाच हात घातला.
2. माहिती तंत्रज्ञानाची मदत घेऊन प्रत्यक्ष जनतेच्या संपर्कात.
3. विचार शक्ती व अतुलनीय सामाजिक बांधिलकी हे प्रतिपादन.
4. सत्ता, पैसा, जात इत्यादी प्रभावापासून मुक्त निवडणुकीच्या अनेक कसरती पुर्ण करून जनतेचा विश्वास संपादन केला.
5. प्रशासनाला सर्व प्रस्थापित शिस्तीला ढाब्यावर बसवून प्रचंड खर्चातुन सुटका.
6. विकासाचे नवे परिणाम शोधण्याचे यश.
7. 2014 साली होणा-या निवडणुकासाठी सशक्त विचाराचा पर्याय म्हणून आम आदमी पार्टीचा विचार पुढे आला.

दिलीच्या राजकारणाची बाहेरुन पार्टीब्याची अपरिहार्यता

काँग्रेसला भाजपची मोदीलाट थांबविण्यासाठी एकमात्र संधी काँग्रेस सोडू शकत नव्हती. कोणाच्या नेतृत्वात 2014 च्या लोकसभा निवडणुका काँग्रेस लढवणार? हा प्रश्न उपस्थित करून भाजप आघाडीचे पंतप्रधान पदाचा उमेदवार नरेंद्र मोदी पुढे केल्याने जनतेचा प्रतिसाद मिळाला होता. हे नाकारून चालणार नाही. पण आता अरविंद केजरीवालच्या रुपाने सर्व हिंसक राजकारनावर मात करुनही वेगळा पर्याय लोक स्वीकारू शकतात. हे सिध्द झाल्याने येणारी 2014 ची लोकसभा वेगळी असेल यात काही शंका नाही. सर्व प्रस्थापित करण्यात अरविंद केजरीवालचे मापदंड मोडीत काढणारे सिध्दांत प्रस्थापित करण्यात अरविंद केजरीवालाचे स्थान महत्वाचे समजले जाईल. पुन्हा एकदा राष्ट्रीय प्रवाहाचे राजकारण आकाराला येईल ! भ्रष्टाचार मुक्त, हिंसाचार मुक्त, जनतेच्या खज्या राज्यासाठी हा आशेचा किरण आहे. लोकांना लोकशाहीच्या श्वरा परिचय आम आदमी पार्टीने दिला.

अपक्ष लोकशाहीचा विचार म्हणजे सज्जन माणूस राज्यकर्ता करण्याचा विचार प्रश्न फक्त व्यावहारीक आहेत. या व्यवहारीक प्रश्नाचे उत्तर अपक्ष लोकशाहीला अजुन देता आलेला नाही. हा व्यवहारीक प्रश्न निवडणुकीचा आहे. अपक्ष लोकशाहीची निवडणुक पध्दत अधिक चांगले राज्यकर्ते निर्माण करू शकेल, हि समजुत भोळेपनावर आधारलेली आहे.

खरा प्रश्न राज्यकर्ता सज्जन आहे हा नसुन त्याचा कार्यक्रम कोणता आहे हा आहे. देशात कार्यक्रम देशव्यापी घ्यावे लागणार. देशव्यापी प्रमाणावर कार्यक्रमाला मत घेण्याची पध्दत म्हणजे संसदीय लोकशाहीतील पक्षीय राजकारणाची पध्दत आहे. जिला आपण संसदीय लोकशाही म्हणतो किंवा जिला आपण आधुनिक म्हणतो तिचा इतिहास पहिला तर असे दिसते की, आरंभीच्या काळी या लोकशाहीत पक्ष नाहीत. व्यक्तीच निवडुन येत आहेत. पण हळुहळु व्यक्तींना मला निवडुन का द्यावे हे सांगण्यासाठी कार्यक्रम लागतात. कार्यक्रमाच्या आधारे पक्ष निर्माण होतात. या कार्यक्रमाचे स्वरूप नेहमीच आर्थिक असते असे नाही. इतरही स्वरुपाचे कार्यक्रम असतात पण आर्थिक कार्यक्रम अधिक स्थिर स्वरुपाच्या रचना घडवुन आणतात. प्रौढ मतदानावर आधारलेल्या लोकशाहीत सरकार जनतेने निवडुन दिलेले असल्यामुळे सत्याग्रहाला जागा नाही. कारण आपण जनतेच्या प्रतिनिधीच्या विरुद्ध सत्याग्रह करतो हे बरोबर नाही असे काहीजनांचे म्हणणे असते. हे म्हणणे एका चुकीच्या गृहीतकृत्यावर आधारलेले आहे. ते गृहीतकृत्य म्हणजे जनतेने मते कार्यक्रमाला दिली आहेत. जनतेचे बहुमत असणारे शासन आहे आणि शासन सांगितलेला कार्यक्रम चोखपणे अमलात आणित आहे. वरील वाक्यात उल्लेखिलेल्या तीनही बाबी कसव्या आहेत. जनता कार्यक्रम पाहते, पण त्याबरोबर इतर अनेक प्रश्नांचा विचार करते. शिवाय कार्यक्रम पुर्णपणे जनतेला समजलेला असतोच असे नाही. निवडणुका ज्या प्रादेशिक विभागांचीच्या तत्वावर आधारलेल्या आहेत त्यामुळे संसादेत अगर विधानसभेत बहुमतात असणा-या पक्षाला जनतेचे बहुमत मिळालेले असतेच, असेही नाही. उलट इ गालेल्या मतदानातील बहुमतही मिळालेले नसते आणि राज्यकर्ता पक्ष दिलेल्या आम्वाससनानुसार कार्यक्रम पार पाडतही नसतो. म्हणुन लोकप्रतिनिधीच्या विरुद्ध, लोकशाही शासनाच्या विरुद्ध सत्याग्रह करण्यात चुक असे काहीही नाही आणि समजा लोकांनी कार्यक्रमालाच मते दिली. बहुमत असणारा पक्षच सत्तेत असला आणि तो कबुल केलेले कार्यक्रम चोखपणे पार पाडीत असला तरीही सत्याग्रहाला जागा आहेच. कारण सत्याग्रह हा सार्वजनिक हितासाठी कार्यकर्त्याने पत्कारलेला आत्मक्लेशाचा मार्ग असतो आणि जर त्यामागे जनतेची व्यापक सहानुभुती नसेल तर त्या चळवळीला जनतेतुन प्रतिसादच फारसा मिळत नाही. जे अल्पमतात आहेत त्यांनासुद्धा लोकहिताच्या दृष्टीने काही बाबतीत आग्रह धरण्याचा हक्क आहे. म्हणुन मी लोकशाहीत सत्याग्रहाला स्थान आहे असे मानतो. इतकेच नव्हे तर सत्याग्रहाचे परिपक्वतेत मध्यवर्ती आहे असे मानतो.

राष्ट्रवादा विषयी वाटा माझ्या-तुझ्या या पुस्तकातुन प्रश्नोतरातुन आपली भुमिका माडतात. "आपला धर्म, आपली संस्कृती, आपली परंपरा इतरांवर लादण्याचा उघड किंवा सुप्त हेतु म्हणजे आक्रमक राष्ट्रवाद. हा आक्रमक राष्ट्रवाद फक्त इतिहासातील सोईस्कर बाबी घेतो. त्याही उपयोगी बाबीच घेतो असे नाही तर निरुपयोगी बाबीही घेतो. म्हणुन या आक्रमक राष्ट्रवादाला आंधळे म्हणायचे ज्यानी एकवेळ आम्हाला गुलाम केले त्यांना आज गुलाम करणे रास्त आहे. हा मुददा फक्त मुसलमानांना लागु नाही. सर्व जनतेवर गुलामगिरी लादणा-या वरिष्ठ हिंदु वर्गालाही तो लागु आहे. " 5

" एक राष्ट्रीयत्वा बदल कुरंदकर म्हणतात भारतातील एकराष्ट्रीयत्वाचा उगम आधुनिक व अर्वाचीन म्हटला पाहिजे आणि हे राष्ट्रीयत्व साकार करण्यात इंग्रजीनेही फार मोठा हातभार लावला आहे, हे कबुल केले पाहिजे, मुसलमान हिंदुस्थानात येण्याच्यापूर्वीही हिंदु प्रजा गुलामच होती. फक्त ती स्वधर्मीय, उच्च वर्णांच्या गुलाम होती आणि आदिवासी, टोळीवाले धर्माने व संस्कृतीने हिंदु समाजाचा भाग कधीच नव्हते. हात प्रदेश पुढे इंग्रजांच्या वर्चस्वाखाली गेला. पण त्यामुळे समकालीनांना टोपीवाल्यांचे राज्य आले. पेशव्यांचे राज्य गिळले इतकेच वाटले. बहुसंख्य हिंदु समाजाला आपण गुलाम झालो असे वाटले नाही. "6

"म्हणून ज्या राष्ट्रीयत्वाचा आपण पुरस्कार करतो ती सिध्द असणारी वस्तु नव्हे, हे प्रथम लक्षात घेतले पाहिजे. ती वस्तु आपण तत्वतः मान्य केलेली आहे. पण व्यवहारात: अस्तित्वात आणण्याची अजून शिल्लक राहिलेली अशी वस्तु आहे. समान अधिकार, समान नागरिकत्व, लोकशाही, धर्मनिरपेक्ष राजवट, सामाजिक व आर्थिक न्याय या कल्पनांनी नवे राष्ट्रीयत्व, तत्वतः अस्तित्वात आणलेले आहे. या कल्पनांचा व्यवहारात अंमल हे राष्ट्र व्यवहारात साकार करणार आहे. राष्ट्रवाद, लोकशाही, समाजवाद आणि धर्म निरपेक्षता या सुट्या सुट्या बाबी नाहीत. तर त्यातील तीन, चौथीला म्हणजे राष्ट्रवादाला आकार देणारी व दृढ करणारी द्रव्ये आहेत. भारताला सामाजिक व आर्थिक गुलामगिरीचा इतिहास असल्यामुळे भारतीय राष्ट्रवाद या अस्तित्वात असलेल्या वस्तुने लोकशाही समाजवाद इ. चा अंगीकार केलेला नाही, तर लोकशाही समाजवाद या कल्पनांनी राष्ट्र जन्माला घातले आहे. म्हणून राष्ट्रातील फुटीरपणा याकडे नव्याने उगवणारी गोष्ट म्हणून पाहणे बरोबर नाही, तर फुटीरपणाचे स्वरूप न मावळलेला जुना रोग असे आहे. सर्वांना विकासाची समान संधी आर्थिक आणि सामाजिक न्याय या बाबी राष्ट्रातील भावनिक ऐक्य निर्माण करणा-या म्हणजे राष्ट्रीय ऐक्य व राष्ट्र साकार करणा-या बाबी आहेत. " 7

"भाषावाद, प्रांतवाद, धर्मवाद, जातीयवाद इ. चा फुटीरपणा म्हणून मी उल्लेख केलेला नाही, कारण भाषा आहेत, भाषेवर प्रेम करणारी जनता आहे आणि आपल्या भाषेतून राज्य कारभार चालावा ही त्या जनतेची रास्त अपेक्षा आहे. हीच गोष्ट धर्म आणि जातींना लागू आहे. जेव्हा न्याय आणि समतेच्या विरुद्ध जाणारे मुददे धर्माचे नाव न घेता मांडले जातात तेही राष्ट्रातील फुटीरपणाचे द्योतक आहेत, राष्ट्र दुबळे करणारे आहेत आणि जेव्हा इतरापेक्षा स्वतःचे वेगळेपण प्रस्थापित करण्यासाठी अगर टिकविण्यासाठी जाति-धर्माचे नाव घेऊन मुददे मांडले जातात तेही फुटीरपणाचे आहेत. जमिनीवर सीलिंग नको, मालमत्तेवर मर्यादा नको, हा मुददा मुसलमानांचा वेगळा कायदा शिल्लक ठेवा या मुददाइतकाच राष्ट्रघातकी आहे, असे मला वाटते.

नवीन सिध्द होत असलेल्या भारतीय राष्ट्रात जे जे समतेच्या आणि न्यायाच्या विरोधी आहे ते भावनिक ऐक्याला विरोध करणारे असून जुन्या समाजव्यवस्थेत ज्यांचे हितसंबंध गुंतलेले आहेत, अशी सर्व माणसे वर्गशः राष्ट्रहिताला अडथळा आहेत असे माझे मत आहे. "8

"हिंदु संघटन या विषयी ते म्हणतात सर्व हिंदु प्रजा जर एकसंध करायची असेल तर त्यासाठी आवश्यक अटी दोन आहेत. मागचा इतिहास हा सर्वसामान्य जनतेच्या गुलामगिरीचा इतिहास असल्यामुळे त्या समाजरचनेचा अभिमान तिच्याविषयीची गौरवबुद्धी व या समाजरचनेचे समर्थन करणा-यांच्याविषयी असणारी गौरवबुद्धी याचा त्याग करूनच हे कार्य

करता येईल. आपल्याला गुलाम करणा-या, त्या गुलामगिरीचे समर्थन करणा-या व्यवस्थेविषयी जनतेला प्रेम वाटावे, ही अपेक्षा चुकीची आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ज्या जाहीर सभेत मनुस्मृती जाळीत होते, त्या जाहीर सभेत हजारो ब्राह्मण बाबासाहेबांचे कौतुक करण्यासाठी व त्यांच्या कृत्याचे, टाळी वाजवून स्वागत करण्यासाठी उपस्थित राहणे शक्य आहे काय? प्राचीन समाजरचनेच्या गौरवबुद्धीचा म्हणजे हिंदु या नावाचा त्याग ही हिंदु प्रजेच्या संघटनेची पहिली अट आहे, दुसरी अट वर्तमानकालात विषमता दूर करण्याचे व मागासलेल्यांना पुढे आणण्यासाठी घेण्यात यावयाचे जे कार्यक्रम त्यांचे उत्साहाने स्वागत करण्याची व मनापासून त्यांची अंमलबजावणी करण्याची आहे. या दोन अटी या देशात फक्त सेक्युलर पक्षच पार पाडू शकतात. त्यामुळे तेच फक्त हिंदु प्रजा संघटित करू शकतात. हिंदु धर्माच्या अभिमानाच्या सुत्रात हिंदुंना संघटित करण्याचा उद्योग हा फारसा यशस्वी होण्याचा संभव नाही. स्वतःची गुलामगिरी रास्त व समर्थनीय मानणारे आधुनिक मन तयार करता येणे अशक्य असल्यामुळे हिंदु धर्माच्या सुत्रात धर्माचा अभिमान ठेवून फक्त वरिष्ठ वर्ग एकत्र आणता येतो. उरलेला हिंदु समाज तेथे संघटित करण्याचे स्वप्न साकार होणे कठीण आहे. बुद्ध धर्म हा या भरतभूमीत निर्माण झालेला, भरतभूमीच्या एका सुपुत्राने निर्माण केलेला धर्म आहे. सर्व जगाला जर भारताने दिलेली सर्वात मोठी देणगी असेल तर ती म्हणजे शंकराचार्य नसून गौतमबुद्ध ही आहे. ज्ञानाची आणि कलांची प्रचंड प्रमाणात उपासना करणारा, विद्यापीठे चालविणारा आणि समाजसेवेची महान परंपरा असणारा हा एकुलता एक भारतीय धर्म आहे. पण बुद्धाकडे अतिरिक्त अहिंसावादी, समाजाला दुबळा करणारा, एकात्मिक दुःखवादी धर्म म्हणून पाहण्याची एक बाष्कळ परंपरा हिंदुस्थानातील तथाकथित राष्ट्रवाद्यांमध्ये आहे. त्यांना बौद्ध वेद-विरोधी असल्यामुळे देश-विरोधीही वाटत आले आहेत. चीन-जपानच्या लढाऊ परंपरा डोळ्यांसमोर असूनदेखील बुद्ध धर्म माणसाला समाज म्हणून दुबळा करित नाही ते पटू नये आणि मुसलमान आक्रमक म्हणून हिंदुस्थानात आले त्यावेळी त्यांच्याशी लढणारे सरहददीवरचे पहिले लोक बौद्ध होते, हे ज्यांना मान्य नाही, ते देशाला तर कधीच एकसंध करू शकणार नाही. "9

सेक्युलॅरिझम विषयी आपले मत मांडताना कुरंदकर म्हणतात, "भारतीय जीवनात सेक्युलॅरिझम रुजविण्यासाठी पहिली महत्वाची गोष्ट सर्व भारतीय जनता समान नागरी कायद्याखाली आणणे ही आहे. हा समान नागरी कायदा घटनेतच मार्गदर्शक तत्व म्हणून स्वीकारलेला आहे. मात्र या बाबत फारशी वाटचाल झालेली नाही. मुसलीमांना त्यांचा स्वतंत्र कायदा आहे. इतकीच यातील अडचण नाही, तर त्याला आपण हिंदुंचा कायदा म्हणतो तोही समान नाही. हिंदुंच्या कायद्यातच ठिकठिकाणी चालू असणाऱ्या भिन्न भिन्न प्रथा आणि चालीरीतीचे संरक्षण करण्याची सोय आहे. त्यामुळे एक हिंदु कोडबिलच अनेक प्रकारच्या चालीरीतींना संरक्षण देते. समान नागरी कायदा हे सेक्युलॅरिझमच्या दृष्टीने सर्वात महत्वाचे आणि आणि आवश्यक असे पाऊल आहे. देशभर ठिकठिकाणी मागासलेल्या जातींच्यासाठी म्हणून विशेष सोई आहेत. या सोई एका बाजूने पाहता आवश्यक आहेत, दुसऱ्या बाजूने पाहता त्यांची मांडणी व्यवस्थित नाही. मागासलेल्यांना पुढे येण्यासाठी अग्रहक्क मिळाला पाहिजे, ही साथी न्यायाची बाब आहे. पण मागासलेल्यांचे जातवार, प्रदेशवार वर्गीकरण करणे बरोबर नाही. त्याऐवजी आर्थिक मागासपणाचे तत्व स्वीकारून एका विशिष्ट मर्यातदेखाली उत्पन्न असणाऱ्या सर्वच विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक सवलती उपलब्ध करून दिल्या पाहिजेत. कुटुंबनियोजनाचा कार्यक्रम हा देशाचा आधुनिकीकरणाचा एक महत्वाचा कार्यक्रम आहे. पण या

कार्यक्रमाच्याबाबत आवश्यक ती शिस्त आपले शासन स्विकारेल नाही तराविक अत्यान्तर कुटुंबियोजन न करणाऱ्यांना काही महत्वाची अशी बंधने टाकली जायला पाहिजेत, पण आधुनिकीकरणाचा स्वाभावानुसार मुलगावरी भाग शेतीचे आधुनिकीकरण आणि किमान जीवनमानात महत्वाची वाढ हा आहे. जीवनमान वाढल्याशिवाय शेतीचे आधुनिकीकरण करून ग्रामीण जीवनात नवीन रचना केल्याशिवाय या देशात इहवादाची कोणतीही पध्दत यशस्वी होण्याची शक्यता नाही दरवेळी आपण कोणत्याही प्रश्नाचा विचार करताना उत्पादन वाढ, जीवनमानात वाढ व मुलभूत उद्योगांमध्ये आधुनिकीकरण या ठिकाणावर येतो. म्हणजे समाजवादापर्यंत येतो. आपल्या जीवनाला समाजवादी समाजरचनेची असणारी मुलभूत गरज यामुळे अधिक तीव्र होते. "10 लोकशाही हा केवळ विचार नसून आचारधर्म आहे असे म्हटले जाते. मग हा विचार एक जीवननिष्ठा कसा बनवता येईल ?

"या प्रश्नाला उत्तर देताना नरहर कुरंदकर लोकशाही विषयी सविस्तर पणे स्पष्ट करतात. लोकशाहीची कल्पना निवडून दिलेल्या सभासदांच्यामध्ये असलेल्या बहुमतवाल्या पक्षाने राज्य करावे अशी नाही. निवडून आलेल्या सदस्यांनी सत्ता वापरण्याचा भाग एकुण लोकशाहीचा केवळ एक भाग आहे. विचार स्वातंत्र्य आणि त्याचे रक्षण, अल्पमतात असणाऱ्या मंडळींविषयी योग्य आदर आणि त्यांची प्रतिष्ठा याही बाबी लोकशाहीत येतात. निवडून आलेल्या सदस्यांनी पसहित बाबुला ठेवून व्यापक विचार करणे, निवडून येताना आणि आल्यानंतर सार्वजनिक जीवनाचे किमान शिष्टाचार पाळणे, सत्तेने लोकमताचा आदर करण्यास शिकणे अशा अनेक कल्पना लोकशाहीत असल्यामुळे तो एक आचारधर्म आहे. असे म्हटले जाते. आपल्या देशात जे आहे त्याचे स्वरूप पुष्कळसे लोकशाहीच्या आकारासारखे आहे. लोकशाहीचा आशय मात्र ज्या प्रमाणात आपली अपेक्षा असते. त्या प्रमाणात अजून आपल्या जीवनात मुरलेला दिसत नाही. याचे खरे कारण असे आहे की सत्ताधारी पक्षाला पर्यायी पक्ष म्हणून त्याचे अस्तित्व जाणवावे असा विरोधी पक्ष भारतात निर्माण झालेला नाही. सर्व विरोधी पक्षांचे मिळून सामर्थ्य एकट्या सत्ताधारी पक्षाच्या एकत्रित सामर्थ्याइतके असावे असाच प्रकार मधली पाच वर्षे सोडली तर कायम राहात आलेला आहे. आक्रामक लोकशाहीला आशयात्मक लोकशाहीचे रूप देण्यासाठी दोन महत्वाच्या अटी असतात. पहिली अट- जागरूक मतदार निर्माण करण्याची असते. दुसरी जबाबदारी आणि प्रभावी विरोधी पक्ष अस्तित्वात असण्याची असते. या दोन अटी असल्या म्हणजे सहिष्णुता आणि व्यापक विचार अपरिहार्य होतात. जागरूक मतदार जबाबदार विरोधी पक्षाशिवाय निर्माण हाकत नसतो. तरीसुद्धा आपल्याला असे आढळून येईल की, ज्या ज्या प्रश्नावर लोकमत दीर्घकाळ तीव्र झालेले आहे, त्या त्या प्रश्नावर केंद्रीयशासन शेवटी लोकमतापुढे वाकलेले आहे. ताठरपणे लोकमताच्या विरुद्ध गेलेले नाही. लोकमताच्या या दडपणाला पुष्कळदा भावनिक आवगाचेच स्वरूप असते. त्याला स्थिर वैचारिक बैठक नसते. ज्या प्रमाणात हक्कांसाठी लढे देण्याची आणि लढा देत असताना जबाबदारीची बंधने पाळण्याची प्रवृत्ती वाढत जाते, त्या प्रमाणात लोकशाही कोणत्याही समाजात क्रमाने रुजत जाते. आपल्या देशात सर्व प्रक्रियांना आरंभ झालेला आहे आणि कोणतीच प्रक्रिया परिपक्व होत नाही ही खरी अडचण आहे. "11

संदर्भ

1. 1) शासन आणि राजकारण तौलनिक अध्ययन - डॉ. भास्कर लक्ष्मण भोळे (पिंपळापुरे अँड कंपनी पब्लिशर्स, नागपुर 2004)
2. 2) भारतीय गणराज्याचे शासन आणि राजकारण डॉ. भास्कर लक्ष्मण भोळे (पिंपळापुरे अँड कंपनी पब्लिशर्स, नागपुर 2011)
3. 3) राजकीय विचार प्रणाली - डॉ. यु.डी. सावंत, प्रा. पी.डी. सुर्यवंशी (स्वाती प्रकाशन पुर्णा (ज) 2006)
4. राजकीय सिध्दांत आधारभुत संकल्पना - प.शि.काने (पब्लिशर्स पिंपळापुरे अँड कंपनी पब्लिशर्स, नागपुर 2003)
5. वाटा : माझ्या-तुझ्या - नरहर कुरंदकर (देशमुख आणि कंपनी पुणे आवृत्ती तिसरी)
6. कित्ता पान क्र.6
7. कित्ता पान क्र.11
8. कित्ता पान क्र.20-21
9. कित्ता पान क्र.32
10. कित्ता पान क्र.49-50
11. कित्ता पान क्र.54